

УДК 504+712+911.5

Н. В. МАКСИМЕНКО, канд. геогр. наук, доц., **Р. О. КВАРТЕНКО**

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Пл. Свободи, 6, Харків, 61022

nadezdav08@mail.ru

ПРИНЦИПИ ЛАНДШАФТНО-ЕКОЛОГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розкрито механізм ландшафтно-екологічного планування в організації екологічної мережі Харківської області. Визначена структура процесу ландшафтно-екологічного планування на заповідних територіях, що складається з трьох основних етапів: ландшафтний аналіз, ландшафтний діагноз і прогноз та планування заходів. Детально висвітлені складові кожного етапу. Проведено просторове порівняння структури екологічної мережі у розрізі районів Харківської області. Обґрунтовано перспективи організації території, що має бути віднесеною до екомережі.

Ключові слова: екологічна мережа, ландшафтно-екологічне планування, ландшафтний аналіз, ландшафтний діагноз, земельні угоди, рекреація.

Максименко Н. В., Квартенко Р. А. ПРИНЦИПЫ ЛАНДШАФТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СЕТИ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Раскрыт механизм ландшафтно-экологического планирования в организации экологической сети Харьковской области. Определена структура процесса ландшафтно-экологического планирования на заповедных территориях, что состоит из трех основных этапов: ландшафтный анализ, ландшафтный диагноз и прогноз и планирование мероприятий. Детально освещены составляющие каждого этапа. Проведено пространственное сравнение структуры экологической сети в разрезе районов Харьковской области. Обоснованы перспективы организации территории, которая должна быть отнесена к экосети.

Ключевые слова: экологическая сеть, ландшафтно-экологическое планирование, ландшафтный анализ, ландшафтный диагноз, земельные угоды, рекреация.

Maksimenko N. V. Kvartenko R. A. PRINCIPLES OF LANDSCAPE – ECOLOGICAL PLANNING IN THE ORGANISATION OF ECOLOGICAL NETWORK OF KHARKIV REGION

The mechanism of landscape ecological planning in the organization of ecological network of Kharkiv region has been revealed. The structure of the landscape and environmental planning process of protected areas which consists of three major steps: landscape analysis, landscape diagnosis and prognosis and activities planning, has been determined. The components of each phase have been described in detail. Spatial comparison of the ecological network structure concerning Kharkiv region's districts has been made. The perspectives of the territory organization to be attributed to ecological system have been substantiated."

Keywords: ecological network, landscape and ecological planning, landscape analysis, landscape diagnosis, land, recreation

Вступ

В даний час однією з найважливіших проблем екології і охорони довкілля є створення екологічної мережі. Відповідно до Загальноєвропейської стратегії біологічного і ландшафтного різноманіття Пан'європейська екологічна мережа (ПЕЕС) повинна охопити Європу, Туреччину і Ізраїль [1, 2]. У 1997 році за підтримки комітетів експертів ради Європи по екологічних мережах і Міжнародного союзу охорони природи була створена робоча група з екологічної мережі (далі екомережа) Північної Євразії. Головною функцією екомережі визначена підтримка біорізноманіття як одного з тих

елементів, що забезпечують екологічну стабільність території і запобігають деградації ландшафтів. Для цього екомережа має бути системою взаємопов'язаних територій, що охороняються, різних за своїми функціями і режимами природокористування.

Постановка проблеми. На порядку денному вітчизняної науки і екологічного управління є створення умов для включення природоохоронних територій України до Всеєвропейської екологічної мережі [3]. Для досягнення мети інтеграції національної екологічної мережі у Всеєвропейську необхідно діяти за такими ключовими напрямками:

- розробка базової просторової, законодавчої, економічної та освітньої основи для дій, спрямованих на збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, та на збалансоване використання природних ресурсів;

- захист і збереження місцевих ресурсів біорізноманіття та введення концепції їх збалансованого використання у відповідних галузях економіки;

- підвищення рівня громадської свідомості, пропаганда позитивного ставлення громадськості до проблем збереження біорізноманіття та збалансованого використання природних ресурсів;

- збагачення та відновлення компонентів біологічного та ландшафтного різноманіття.

Екологічна ситуація, що склалася на сьогоднішній день в Харківській області вимагає пошуку адекватних інструментів для вирішення проблем в галузі створення екологічної мережі.

В результаті масового відкриття ґрунтів, культивування монокультури, перевипасання пасовищ, вирубки деревинно-чагарникової рослинності повсюдно спостерігаються процеси деградації ландшаф-

тів, якими в тій або іншій мірі зачеплено більше 47 % сільськогосподарських угідь області. Подекуди спостерігаються активізація дефляції ґрунтів, погіршення видового складу трав'яної рослинності, ксерофітизація рослинного покриву і зниження його продуктивності, обміління озер і річок, спалахи чисельності шкідників і бур'янів і так далі.

Проблема ускладнюється вельми нераціональною структурою земельних угідь і практично відсутньою екологічноприйнятною системою ведення сільського господарства.

Розбудова екологічної мережі сприятиме вирішенню не тільки екологічних проблем, а й соціально-економічних: розвитку ресурсної бази для заняття туризмом, відпочинку та оздоровлення населення, а також створенню умов для життя і розвитку людини в екологічно збалансованому природному середовищі Харківської області.

Метою дослідження є оцінка регіональних особливостей інтеграції екологічної мережі Харківської області у Всеукраїнську і далі – у Всеєвропейську та аналіз можливостей, що відкриваються внаслідок цього.

Методи та результати дослідження

Методичною основою дослідження є загальногеографічні методи, у тому числі історичний, картографічний, статистичний та арсенал підходів ландшафтного планування до оцінки територій.

Використання ландшафтного планування як інструменту для збалансованої територіальної організації природокористування має ряд переваг в порівнянні з багатьма іншими підходами і методами. По-перше, воно якнайповніше зважає на природну специфіку і унікальність ландшафтів, екологічну значущість його компонентів, динаміку і розвиток ландшафтів, по-друге,

дозволяє максимально гармонійно вписувати господарську діяльність людини в природний ландшафт відповідно до його стійкості до антропогенних дій. І, нарешті, потреба до процесу ухвалення планових рішень залучаються широкі верстви населення, що дозволяє погоджувати інтереси всіх землекористувачів [4].

У найбільш загальному вигляді схема ландшафтного планування включає теоретико-методичні основи (ландшафтний аналіз), критерії оцінки (ландшафтний діагноз і прогноз), планування заходів щодо раціонального використання території (рис.1).

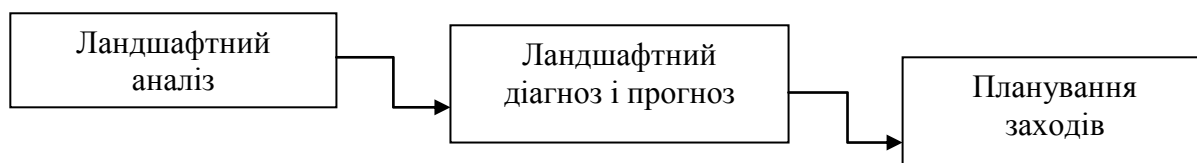

Рис. 1 – Схема ландшафтного планування

Ландшафтний аналіз території полягає в оцінці структури земельного фонду з точки зору забезпечення реалізації Програми формування національної екологічної мережі в Харківській області на 2002 - 2015 роки [7]. Основною метою Програми є збільшення площі земель області з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану та формування їх територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій. При цьому національна екологічна мережа на території Харківської області має відповідати вимогам щодо її функціонування у Всеєвропейській екологі-

чній мережі та виконувати провідні функції щодо збереження біологічного різноманіття. Крім того, Програма сприяє збалансованому та невиснажливому використанню біологічних ресурсів у господарській діяльності.

У Харківській області площа земель, що має бути включена до екологічної мережі складає 221009,1 га (табл.1.) [5].

Ландшафтний діагноз і прогноз. Харківська область розташована в межах двох природних зон: лісостепової та степової. На її території представлені як зональні, так і азональні типи рослинності (табл. 2).

Нагірні діброви поширені, головним чином, у північно-західних районах вздовж річкових долин на плакорних ділянках вододілів і правих високих берегах річок Сіверський Донець, Харків, Лопань, Уди, Мжа, Мерла.

Таблиця 1

Земельні угіддя – складові екологічної мережі в Харківській області, га [5]

Райони	Землі сільськогосподарського призначення		Землі лісового фонду	Землі водного фонду	Разом
	сіножаті та пасовища	землі, що підлягають відновленню			
Балаклійський	9998,4	753,5	15800,8	443,4	26996,1
Барвінківський	2437,3	379,1	253,6	774,8	3844,8
Близнюківський	2104,5	228,1	108,5	2,6	2443,7
Богодухівський	853,7	63,2	2047,9	51,7	3016,5
Борівський	149,1	–	3805,0	12243,1	16197,2
Валківський	1217,6	108,8	153,4	58,5	1538,3
Великобурлуцький	5691,4	546,7	1089,9	478,2	7806,2
Вовчанський	3833,3	–	7039,7	5067,2	15940,2
Дворічанський	4255,9	–	1139,4	87,9	5483,2
Дергачівський	1113,5	269,6	94,0	59,4	1536,5
Зачепилівський	6102,8	420,2	1679,3	279,0	8481,3
Зміївський	7719,8	369,4	15029,3	771,8	23890,3
Золочівський	2173,5	309,3	569,1	673,1	3725,0
Ізюмський	4540,8	270,3	7585,3	252,3	12648,7
Кегичівський	346,6	–	64,8	1,0	412,4
Красноградський	2572,8	–	3628,3	39,0	6240,1
Краснокутський	3906,8	–	8122,7	19,0	12048,5
Куп'янський	3874,9	228,3	2510,9	11,3	6625,4
Лозівський	3280,1	314,2	70,9	4936,5	8601,7
Нововодолазький	1402,6	–	350,7	64,6	1817,9
Первомайський	1730,4	123,1	110,0	228,9	2192,4
Печенізький	7913,7	37,0	14024,6	5753,4	27728,7
Сахновщинський	3805,0	230,8	177,1	330,0	4542,9
Харківський	2708,5	150,6	583,3	746,7	4189,1
Чугуївський	4940,9	347,9	2613,3	71,7	7973,8
Шевченківський	4077,5	223,4	263,0	24,3	4588,2
м. Харків	350,0	–	–	150,0	500,0
Разом	93101,4	5373,5	88914,8	33619,4	221009,1

Таблиця 2

Типи рослинності Харківської області, заплановані до представлення на об'єктах екомережі [5]

<i>Типи рослинності</i>	
Зональна природна рослинність	
	Нагірні діброви (лісостепова зона)
	Байрачні дубові ліси (лісостепова і степова зони)
	Березові ліси (лісостепова зона)
	Суходільні луки (лісостепова зона)
	Лучні степи (лісостепова зона)
	Різнотравно-типчаково-ковилові степи (степова зона)
	Рослинність крейдових відслонень (лісостепова і степова зони)
Азональна природна рослинність	
	Заплавні ліси
	Соснові і широколистяно-соснові ліси
	Заплавні луки
	Галофітна рослинність
	Осоково-злакові і мохово-осокові болота
	Прибережно-водна рослинність
Рослинність антропогенного походження	
	Агрофітоценози на місці зведених зональних широколистяних лісів, азональних соснових лісів, розораних зональних лучних та різнотравно-типчаково-ковилових степів
	Синантропна рослинність

Найбільші площі в нагірних широколистяно-мішаних лісах займають кленово-липова та липово-ясенєва діброви. Перший ярус представлений дубом звичайним, липою серцелистою, ясенем високим, кленом гостролистим. На узліссях і вирубках з'являються береза повисла й осика. У другому ярусі зростають яблуня лісова, груша звичайна, черемха звичайна; є також види в'яза і клена. Підлісок складається з різних видів глоду, ліщини звичайної, бруслини бородавчастої, б. європейської, свидини кров'яної. На узліссях – терен, жостір проносний, види шипшини, в'яз корковий.

Байрачні дубові ліси поширені в Зачепилівському, Красноградському, Кегичівському, Первомайському, Зміївському, Барвінківському, Балаклійському, Ізюмському, Шевченківському, Куп'янському, Дворічанському, Великобурлуцькому та Вовчанському районах, тобто на території майже всіх районів степової зони та в південній частині лісостепоної.

Березові ліси на Харківщині збереглися невеликими ділянками на пониженнях борової тераси серед лісових соснових масивів. Основна порода цих фітоценозів –

береза повисла, значно рідше зустрічається береза пухнаста.

Суходільні луки в нашій області розвиваються на місці зведених лісів і є похідними угрупованнями. Тут переважають багаторічні трав'янисті рослини: грястиця збірна, костриця лучна, тонконіг лучний, тонконіг вузьколистий, пирій повзучий, конюшина лучна, конюшина гірська, в'язіль барвистий, різні види горошку, деревій майжезвичайний, вероніка колосиста, підмаренник справжній, горлянка женецька, материнка звичайна тощо.

Степові формації на Харківщині майже не збереглися, степи в значній мірі розорані. Окремі ділянки степової рослинності зустрічаються лише на схилах балок, ярів та на правих берегах річок Сіверський Донець, Вовча, Оскіл та інших.

У минулому на плакорних ділянках Лівобережжя були досить поширені лучні степи з домінуванням карагани кущової і значною участю мигдалю степового. У північних лісостепових районах зростали також чагарникові степи, утворені видами зіноваті. Фрагменти лучних степів ще зустрічаються подекуди в лісостепових райо-

нах області. Тут поширені злаково – різнотравні та осоково-різнотравні угруповання. Але природний рослинний покрив степових фітоценозів дуже змінений під впливом господарської діяльності людини. Особливо великих змін зазнала степова рослинність на ділянках, де протягом багатьох років випасали худобу. Під впливом випасу різнобарвна рослинність природних степів змінилась на одноманітну типчакову або тонконогово - деревійну. Тому невеликі ділянки лучних степів на схилах балок перебувають у дигресивному стані.

Невеличкі ділянки справжніх різнотравно-типчаково-ковилових степів ще залишились подекуди в степових районах Харківщини. Вони характеризуються значною різноманітністю більш ксерофітних вузьколистих щільнодернинних злаків: види ковили, кипець гребінчастий, види костриці, житняка гребінчастий.

Під час масового цвітіння ковили ці степові ділянки стають сріблясто-сивими. У нашому регіоні представлені такі формації, занесені до Зеленої книги України: формація мигдалю низького, півонії тонколистої, осоки низької та всіх видів ковили. Рідкісними для Харківщини є угруповання мласкавця серповидного, кринітарії волохатої та бородача звичайного.

Ці залишки цілинних степів відводяться під садово-городні ділянки та піддаються залісненню. Через це під загрозою повного знищення опинилися цінні резервати степової рослинності біля сс. Рогань, Липкуватівка, Вільхівка. В інших місцях на стан рослин негативно впливають надмірний випас худоби, щорічне випалювання, сінокосіння та нерегламентований збір лікарських і декоративних рослин. Навіть на заповідних територіях області спостерігається такий негативний антропогенний вплив.

Відслонення крейди тягнуться вузькими смужками на правих берегах річок, порізаних глибокими ярами і балками, по Сіверському Дінцю та його притоках – Осколу і Вовчій, де ще подекуди збереглась унікальна рослинність крейдяних схилів. Тут зрідка трапляються рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України (ЗКУ): формація пирію ковиллолистого та шість рідкісних формацій для рослинності Харківщини: формації гісопу крейдяного,

чебрецю вапнякового, переломника Козо-Полянського, льону українського, полину суцільнобілого, п. солянко-видного. Цю специфічну флору утворюють близько 350 видів рослин [5]. Серед них багато ендемічних, рідкісних і зникаючих видів, занесених до Європейського червоного списку та Червоної книги України. В утворенні рослинних угруповань на відслоненнях крейди беруть участь і типові представники степової флори: типчак, ковила волосиста, стоколос прибережний, шавлія поникла, деревій щетинистий, нечуйвітер синяковидний тощо.

На жаль, цей рідкісний комплекс крейдолубних видів рослин практично не охороняється, а знищується надмірними випасами, кар'єрами для видобутку крейди та утворенням терас при залісненні крутих крейдяних схилів. Така негативна господарська діяльність людини призводить до зникнення рідкісних видів рослин, тому в цих рослинних угрупованнях все значнішою стає роль рудеральних видів.

Заплавні ліси розташовані на берегах річок, головним чином Сіверського Дінця, Оскола, Уд, Мож, Орлі. Це широколистяні заплавні діброви, в деревостані яких домінують дуб звичайний, ясен високий, види в'яза. Підлісок і травостій подібні до нагірних дібров. Зазвичай тут зростають і ліани: хміль звичайний і плетуха звичайна. Дрібнолистяні заплавні ліси із верби білої, тополі сріблястої, т. чорної, осики та вільхи чорної зустрічаються лише в притерасній частині заплави річок. В заплавах лісах подекуди зростають рідкісні асоціації ясеневово-дубового лісу хвощового з участю хвоща зимуючого, ясеневово-дубового лісу конвалієвого, чорновільхового лісу теліптерієвого, щитникового (зі щитником шартрським) та безщитникового (з безщитником жіночим). В заплавах річок також поширені зарості чагарникових верб з вологолюбним високотрав'ям та бур'янами.

Соснові і широколистяно-соснові ліси – азональні типи рослинності, займають значну частину борової тераси лівих берегів Сіверського Дінця, Оскола, Мож, Уд, Мерли. Рельєф терас нерівний, на його підвищених елементах з бідними ґрунтами формуються сухі бори, а на рівнинних і понижених його елементах з родючими ґрунтами – свіжі субори. Сухі бори бідні за флористичним складом. Тут зустрічаються сос-

ново-різнотравно-злакові угруповання. Із дерев росте сосна звичайна, а серед трав переважають степові злаки: костриця Беккера, ковила дніпровська, жито дике, чаполоч пахуча, кипець пісковий, куничник наземний та різнотрав'я: сон чорніючий, агалик-трава гірська, чебрець Паласів, цмин пісковий, полин Маршаллів, юринея харківська, хондрила ситниковидна. Флористичний склад свіжих суборів значно багатший. У першому ярусі росте сосна звичайна, у другому – дуб звичайний, види в'язу, яблуня лісова, груша звичайна. Підлісок складається з бруслини бородавчастої, клена польового, клена татарського. Типовими є напівкущі – зіновать дніпровська і дрік красильний. Трав'янистий покрив складають орляк звичайний, щитник чоловічий, суниці лісові, конвалія травнева, нечуївітер волохатенький, смовдь гірська, золотушник звичайний. Подекуди на Харківщині зустрічаються асоціації дубово-соснових лісів ліщинових (Зелена книга України) та рідкісні для області асоціації соснових лісів різнотравно-злакових, орлякових, вересових, костяницевих, кладонієвих та кипцево-чебрецевих.

Заплавні луки формуються в заплавах річок. Раніше вони щорічно затоплювалися повеневими водами. Інтенсивне використання луків як сіножатей та пасовищних угідь призвело до значної деградації цих рослинних угруповань. Площі їх дуже скоротилися також через розорювання заплав багатьох річок регіону. Домінантами та співдомінантами природних заплавних луків є кореневищні та пухкодерні види злаків, які мають добрі кормові якості. Це – китник лучний, види тонконогу, костриця лучна, тимофіївка лучна, пирій повзучий та бобові: види конюшини, люцерна румунська, лядвенець український, види горошку, чина лучна.

На Харківщині в складі угруповань заплавних луків виявлені формація лепешняка тростинового, яка занесена до Зеленої книги України, та рідкісні для регіону асоціації: родовиково-злакова, рябчиково-злакова, королицево-злакова, косариково-злакова, зозулинцево-злаково-осокові, формація оману високого.

При надмірному випасі худоби в складі лучної флори з'являється багато баластних видів та бур'янів – види жовтецю, ща-

влю, полин лікарський, молочай болотний, нетреба звичайна, чорнощир звичайний. Вони не поїдаються тваринами і добре помітні на деградованих луках. Природні луки Харківщини майже не охороняються, їх доля в природно-заповідному фонді може реально збільшитись при створенні екологічної мережі. Значна площа заплав розорана під сільськогосподарські угіддя або витоптується худобою, знищується неорганізованими туристами.

Для заплав річок степової зони (Берестова, Багата, Оріль, Орілька, Берека, Волоська Балаклійка, Самара) властиві солончаківі та солонцюваті ґрунти, на яких зростає галофітна рослинність. Вона поширена також у Зміївському районі в долині р. Сів. Донець («Горіла Долина» та озеро Лиман). У засоленних умовах найчастіше зростають осоково-різнотравні та злаково-різнотравні угруповання з участю видів галофітів: осока гостра, покісниця звичайна, п. велетенська, костриця східна, китник тростиновий, бекманія звичайна, ситник Жерардів, с. тонкий, ситняг болотний, бульбокомиш морський, тризубець морський, солончакова айстра звичайна, солонечник естрагоновидний, хартолепіс середній, хрінниця широколиста, зміячка дрібноквітова, кермек замшевий, конюшина суницева, подорожник Корнута, п. солончаковий. Подекуди в складі цих фітоценозів зустрічаються рідкісні види флори Харківщини: молочка приморська та рапонтикум серпиевидний. На засоленних луках нами виявлено рідкісні формації кермеку замшевого, к. донецького, полину сантонінського, а при збільшенні вологості – молочки приморської та рогозу Лаксманового.

Осоково-трав'яні та мохово-осокові болота збереглися в соснових лісах і серед відкритих пісків другої тераси Сіверського Дінця, Уд, Мжі, Мерли. Болота оточені заростями верб, вільхи клейкої, крушини ламкої, берези пухнастої і видами, які типові для поясу очерету. Цікаві види зростають на верхових торф'яних, або сфагнових болотах. Саме осоково-сфагнова асоціація є рідкісною на Харківщині. Крім видів білого моху, тут зустрічаються росичка круглолиста, журавлина болотна, пухівка багатоклоскова, п. піхвова, бобівник трилистий, вовче тіло болотне та інші види бореальної флори. Рідкісними угрупованнями для Харківщини в цих умовах є асоціації осоково-

сфагнові та формації осоки омської. Ці унікальні для нашої області фітоценози перебувають під загрозою повного знищення. Вже висохло в межах м. Харків «Клюкво-ве» болото. Така ж доля і у Мохуватого болота (околиці с. Гаврилівка Дергачівського району), гідрологічний режим якого повністю змінився внаслідок видобутку поблизу з ним піску, і зараз це болото вже висохло[5].

У долинах і заплавах річок велика кількість озер, рукавів, стариць, тимчасових водойм. У долині Сіверського Дінця найбільшими озерами є Лиман, Чайка, Світличне, Комишувате, Біле та інші, а озеро Борове розташоване прямо серед соснового лісу. Ці водойми і грузькі береги річок заростають прибережно-водною рослинністю.

У наш час природні ландшафти, де збереглися зональні та а зональні рослинні угруповання, на Харківщині займають незначну площу (близько 20%). На місці зведених соснових і дубових лісів та розораних лучних і різнотравно-типчакково-ковилиових степів впродовж уже багатьох років на сільськогосподарських землях вирощуються різноманітні зернові, зерново-бобові, технічні, овочеві та плодово-ягідні культури тощо. На цих площах формуються своєрідні агрофітоценози, в утворенні яких беруть участь, крім певних видів культурних рослин, і значна кількість бур'янів, що складають основу синантропної рослинності.

Планування заходів. Проблема збереження біорізноманіття на об'єктах екологічної мережі певним чином залежить від характеру природокористування як безпосередньо на територіях, що є ядрами, так і на територіях, що визначаються, як екологічні коридори. Такими коридорами можуть бути долини річок, у першу чергу – заплави, лісові масиви і, навіть, лісосмуги, оскільки саме вони є можливими шляхами міграції тваринного світу між природними ядрами.

Для повноцінного функціонування екологічних коридорів доцільно використовувати засоби ландшафтно-екологічного планування їх територій [6]. Саме їх реалізація дозволить не лише зберегти території екологічної мережі, а і забезпечить екологічно-вживане їх використання.

Для екологічних коридорів були рекомендовані [4] наступні види заходів з охорони земель в залежності від класу екологічного коридору:

- природно-ландшафтні: забезпечення додержання встановленого законодавством України режиму використання земель, що підлягають особливій охороні; дотримання встановлених обмежень (обтяжень) на земельну ділянку; дотримання оптимального співвідношення земель сільськогосподарського, природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, історико-культурного, рекреаційного призначення, а також земель лісового та водного фондів; здійснення заходів щодо запобігання негативному і еколого-небезпечному впливу на земельні ділянки та ліквідація наслідків цього впливу; дотримання екологічних вимог, установлених законодавством України, при проектуванні, розміщенні та будівництві господарських об'єктів.

- антропогенно-лінійні: забезпечення захисту земель від небезпечних природних процесів; обмеження діяльності щодо: вирощування певних сільськогосподарських культур, застосування окремих технологій їх вирощування або проведення окремих агротехнічних операцій на сільськогосподарських угіддях, прилеглих до межі екологічного коридору; заборона необґрунтовано інтенсивного використання земель; заборона та обмеження використання пестицидів та отрутохімікатів, що загрожують екологічній безпеці; виконання заходів щодо запобігання утворення відходів та замічення земель;

- повітряні: розміщення, проектування, будівництво та введення в дію нових і реконструйованих об'єктів, застосуванні нових технічних засобів і технологій, які справляють негативний вплив на екологічний стан атмосфери супроводжується заходами щодо запобігання небезпечним екологічним та санітарногігієнічним наслідкам.

Оскільки як основні екологічні коридори нами визначені ліси, саме вони повинні підпадати під проведення заходів з ландшафтно-екологічного планування. Загальна площа лісів в Харківській області та інших лісовкритих площ області становить 419,4 тис.га. Вони виконують переважно екологічні функції - водоохоронні, захисні, рекреаційні, природоохоронні і мають обмежене експлуатаційне значення. Ліси розташовані фрагментарними ділянками більшої чи меншої площі. Лісистість області займає 15 місце по Україні. Загальний запас

деревостанів у лісах області складає 68,3 млн.м³. По запасу ми знаходимося на 10 місці в державі.

Проблемним є той факт, що ліси області перебувають у підпорядкуванні різних користувачів: Міністерства агропромислового комплексу-91,5тис.га (21,8%), Міноборони - 2,6тис.га (0,6%), Держкомунгоспу-2,1 тис.га (0,5%) та іншим-3,7 тис.га (1,0%). Основна площа лісів (319,5 тис. га або 76,1%) підпорядкована Державному комітету лісового господарства України [5]. Йому ж за Лісовим кодексом України належить контроль за загальним веденням лісового господарства і дотриманням лісового законодавства. Уповноваженим органом в області є Харківське обласне управління лісового господарства. Згідно з існуючим поділом лісового фонду усі ліси Харківської області віднесено до I групи, що свідчить про їх високе еколого-захисне, соціальне і рекреацій-

но-оздоровче значення. Більша їх частина виконує санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції (більше 178 тис. га, або 50%). Друге місце займають захисні ліси (більше 113 тис. га, або 36%). Частина водоохоронних лісів є незначною (8%) [5].

Найважливіший стратегічний напрям ландшафтно-планувальної діяльності лісогосподарських підприємств області - це збільшення лісистості, тому в області приділяється значна увага відтворенню лісів. Лісистість області 12,1%, нормативна 15,0% і щоб досягти нормативу треба посадити нових посадок на площі 91 тис.га. Сьогодні збільшення об'ємів посадки і цим виконання екологічного показника – збільшення лісистості, можливе тільки за рахунок створення нових лісів на непридатних для ведення сільського господарства землях, ярках, балках (рис. 2).

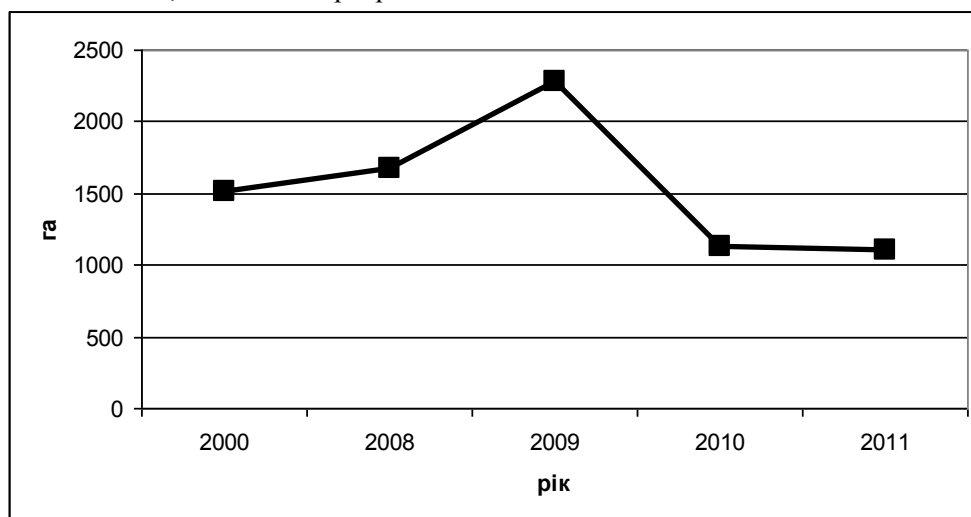

Рис. 2 – Динаміка лісовідновлення та створення захисних лісонасаджень

Також особливий увазі з боку ландшафтно-екологічного планування підлягають природні території, що мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси для збереження сприятливого екологічного стану. Ці території утворюють єдину територіальну систему і включають об'єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя та захисні лісові смуги.

Ландшафтно-екологічне планування окрім суто екологічних задач щодо збереження біорізноманіття, розв'язує ряд прикладних проблем. Однією з них є проблема облаштування рекреаційних зон згідно з

екологічними нормативами. Рекреаційні території в Харківській області визначені згідно з рішенням Харківської обласної ради від 16.01.78 № 22, які займають площу 140588га у складі земель лісового фонду.

Розташування туристичних комплексів і баз відпочинку сконцентроване в першу чергу у Вовчанському, Зміївському, Печенізькому, Харківському і Чугуївському районах (табл. 3).

Створення умов для організації туризму і відпочинку можливе на територіях деяких об'єктів природно-заповідного фонду. В області, до категорій природно-заповідного фонду, де проводиться рекреацій-

Таблиця 3

Рекреаційне зонування Харківської області [5]

Рекреаційні зони *	Площа, тис. га	Ландшафтна характеристика
Харківська	140,8	Басейни річок Уди та Лопань з лісовими масивами на прирічкових схилах правого та лівого берегів
Печенізька	63,2	Долина Печенізького водосховища з лісовими масивами на схилах правого та лівого берегів
Чугуївська	22,4	Долина річки Сіверський Донець з дібровними лісами на правому березі, заплавними луками та сосновими борами на піщаних борівих терасах
Зміївська	40,0	Те ж саме
Балаклійська	20,8	Те ж саме
Ізюмська	61,6	Те ж саме
Червонооскільська	40,0	Вздовж долини р. Оскіл та Червонооскільського водосховища. Нагірна діброва та соснові бори на лівобережній борівій терасі
Краснокутська	54,4	Вздовж річкових долин річок Мерло та Мерчик з схилувими та вододільними дібровами, заплавними та схилувими луками, сосновими борами на борівій терасі лівого берега

на діяльність, відносяться національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, дендрологічні та зоологічні парки, ботанічні сади, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Наявність таких об'єктів має значний потенціал для розвитку туризму та проведення роботи з екологічної освіти та виховання населення. Але існує ряд факторів, що обмежують можливість туризму, це в першу чергу підвищення навантаження на природне середовище, що вимагає посилення охоронних заходів та відповідно значних додаткових вкладень.

В Печенізькій рекреаційній зоні на берегах Печенізького водосховища створені численні зони відпочинку-дитячі пансіонати, спортивні бази, табори, бази відпочинку. Природні пляжі добре обладнані. В цій зоні розташований регіональний ландшафтний парк «Печенізьке поле» між селами Мартова, Артемівка та Борщова (Печенізький район). Площа парку 4997,6 га [5]. Територія парку включає долинний комплекс річки Гнилушка та систему балок, сільськогосподарські угіддя, а також невеликі лісові масиви. На півдні, територія парку прилягає до Печенізького водосховища. Надзвичайно сприятливий мікроклімат разом з наявністю пляжів, красивих краєвидів, живописних лісів роблять і територію парку, і суміжні місцевості неперевершеними об'єктами рекреації, які вже давно оцінені жителями

Харківської області. Відпочинок в цих місцях став традиційним.

В Зміївській рекреаційній зоні знаходиться національний природний парк «Гомільшанські ліси», на території якого, в районі с. Коропове, розміщуються значна кількість баз і будинків відпочинку, пансіонатів, спортивних таборів. На території парку зосереджені найбільш великі озера басейну Сів.Дінця: Лиман, Чайка, Комишувате, Борове, Біле. На озерах Лиман та Біле - чудові пляжі. Територія парку багата пам'ятками культури різних геологічних епох починаючи з епохи IV тисячоліття до н.е. до епохи Київської Русі включно. Тут розташовані селища, городища, могильники; деякі з них мають державне значення.

В Харківській зоні знаходиться курорт Березівські мінеральні води розташований на відстані 25 км від міста Харків, біля селища Березівське Дергачівського району, музей Г.С. Сковороди розташований в селі Сковородинівка (до 1922 року – Пан-Іванівка) Золочівського району Харківської області.

Найвідомішими в області є парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Краснокутський», «Наталіївський» і «Шарівський». У Шарівці збереглася відома садиба з пам'яткою палацово-паркової архітектури - двоповерховим палацом, побудованим в першій половині XIX століття в готичному стилі.

Висновки

Формування екологічної мережі Харківської області повинно відбуватись не лише у відповідності до екологічних потреб щодо збереження біологічного різноманіття флори і фауни області, а і з урахуванням сучасних тенденцій ландшафтно-екологічного планування [8]. Оскільки мова йде не лише про суворе заповідання окремих територій, а і про обмежене їх використання, саме реалізація заходів ландшафтного планування забезпечить виконання основного призначення екомережі - збереження видового різноманіття рослинних угруповань, та перш за все, забезпечення охорони

рідких видів рослин в умовах глобального антропогенного впливу.

У зв'язку з цим, на вказаних територіях необхідно здійснити комплекс заходів з ландшафтно-екологічного планування для підтримання екологічної рівноваги як на заповідних територіях, так і на території пам'яток садово-паркового мистецтва. Саме там роботи по ландшафтному плануванню мають бути спрямовані на відновлення колишнього вигляду парків і наближення його до сучасних потреб рекреації і природозаповідання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Руководящие принципы формирования Общеввропейской экологической сети. Составитель – Г. Беннет. Перевод с англ. (ред. Н.А. Соболев). Рабочая группа по экологическим сетям Северной Евразии (РГЭССЭ). Информационные материалы по экологическим сетям. – Вып. 4. М., ЦОДП 2000, - 32 с.

2. Беннет Г. Паневропейская экологическая сеть. / Г. Беннет. // Сила тяготения. - М., 2000. №4. С. 11-15.

3. Закон Украины об общегосударственной программе формирования национальной экологической сети на 2000-2015 годы, от 21 сентября 2000 г. № 1989-III.

4. Горбатюк В. М. Про планування коридорів екологічної мережі на регіональному рівні управління земельними ресурсами. / В. М. Горбатюк // Геодезія, землеустрій та геоінформатика. – С.442 – 447.

5. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Харківській області у 2011 році. / Відповідальний за випуск Р.О. Квартенко. – Х.: Державне управління

охорони навколишнього природного середовища в Харківській області, 2012. – 287 с.

6. Максименко Н. В. Ландшафтно-екологічне планування як засіб створення екологічного каркасу території Харківської області. / Н. В. Максименко, Р. О. Квартенко. // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. № 1-2. Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012. – С. 66-70.

7. Програма формування національної екологічної мережі в Харківській області на 2002-2015 роки. / Затверджена рішенням обласної ради від 21 травня 2002 року (II сесія XXIV скликання).

8. Квартенко Р. О. Фрактальність стратегічних задач сучасного етапу формування національної екологічної мережі в Харківській області. / Н. В. Максименко, Р. О. Квартенко. // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 13. – С.42-45.

Надійшла до редколегії 12.10.2012

УДК 911+502.7 (477.46)

С. М. КОНЯКІН

Одеський державний екологічний університет

м. Одеса, вул. Львівська, 15

nature19@mail.ru

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛАНДШАФТІВ У ЧЕРКАСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проаналізовано фізико-географічні особливості, ландшафтну репрезентативність Черкаської області у контексті функціонування регіональної екомережі. Наведені приклади природно-заповідних територій, в яких охороняються ландшафти типових та унікальних видів. З метою раціонального використання природних ландшафтів науково-обґрунтовано перспективні заповідні об'єкти поліфункціонального призначення у регіоні.

Ключові слова: ландшафти, природно-заповідні території, репрезентативність, унікальність території, Черкаська область